

આ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કૃત છે. ૯મી ગાથા ચાલે છે, છેલ્લો પેરેગ્રાફ છે. જુઓ ! પાનું ૧૪, છેલ્લો પેરેગ્રાફ છે. આનું નામ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ છે, પુરુષાર્થમાં પુરુષ આવ્યો એ પુરુષ એટલે શું? પુરુષ એટલે આત્મા. પછી અર્થ (એટલે) સિદ્ધિનો ઉપાય. ત્રણ શબ્દ જુદા (લઈએ). પુરુષાર્થ પુરુષનો અર્થ નામ પ્રયોજન, એની સિદ્ધિ, એનો ઉપાય. પુરુષ એટલે આ આત્મા. કેમ એને પુરુષ કહ્યો એ આવી ગયું. પૂર પોતાનું ચૈતન્યપૂર જ્ઞાનાનંદ, જ્ઞાન-દર્શન એવી ચેતના. એમાં જે શયન કરે-એમાં પ્રવર્તે એને પુરુષ કહીએ. ઝીણી વાત છે.

આ આત્મા એને પુરુષ કહ્યો. પુરુષ પૂર ચેતના જાણવું-દેખવું એની ચેતના ગુણ છે, ચેતના સ્વભાવ છે એમાં જે પ્રવર્તે, એમાં રહે, એમાં પરિણમીને ટકે એને અહીંયાં પુરુષ નામ આત્મા કહેવામાં આવે છે. પરને કાંઈ કરે એ આત્મામાં નથી. આત્મા પોતાના સિવાય પરદ્રવ્યનું કાંઈ કરે એવું આત્મામાં છે નહિ. સુધાર ને આ બધું કરી શકે કે નહિ? ‘ધીરુભાઈ’!

ગામ સુધાર, બધા માણસોનું કરે ને!

મુમુક્ષુ :- કોઈ કાંઈ કરી ન શકે.

ઉત્તર :- કોઈ કાંઈ કરી શકે નહિ. ઇ કહે છે. ઇ જ અહીં કહે છે.

આત્મા કરે તો શું? એ કહેશે. એ કહ્યું પણ અશુદ્ધ છે ને ત્યારે હવે એને અર્થ સિદ્ધિ કરવી છે એટલે શું? અર્થ સિદ્ધિ કરવી છે તો અર્થ સિદ્ધિ નથી, નથી ત્યારે એને શું છે? કે, ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા પોતાના શુદ્ધ, જ્ઞાન, દર્શનમાં રમે, પ્રવર્તે તો એનું નામ પુરુષ કહીએ. તો એને અર્થ નામ પ્રયોજનની સિદ્ધિ-એ પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રવર્તીને રહે તો અશુદ્ધતા જે છે તે ટળે અને શાંતિની સિદ્ધિ થાય. એનો ઉપાય અંતર સ્વરૂપમાં ઠરવું એ એનો ઉપાય છે. જગતથી જુદી ચીજ છે.

કહે છે, એ આત્મા ગુણ-પર્યાય સહિત છે એ વાત આવી ગઈ છે હવે આજે તો 'કેવો છે પુરુષ?' પુરુષ એટલે આત્મા. 'સમુદયવ્યયઘ્નૌઽયૈઃ સમાહિતઃ' છે હેઠલી લીટી? 'ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યથી સંયુક્ત છે.' શું કહે છે? આ આત્મા જે છે એની અંદર અનંત ગુણો છે. ગુણ નામ શક્તિ સ્વભાવ એ તો કાયમ રહે છે. એની સમય-નાનામાં નાના કાળમાં એક સમય, સેકન્ડનો અસંખ્યમો ભાગ, એવા એક સમયમાં એ અનંત ગુણની વર્તમાન અવસ્થા-દશાએ તે ઊપજે છે. ગુણની અવસ્થા એક એક સમયે નવી નવી થાય છે તેને ઉત્પાદ કહે છે. ભાષા પણ સાંભળી ન હોય. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન આત્મા વસ્તુ અનંત શક્તિસંપન્ન ગુણ સહભૂત ત્રિકાળ છે. ગુણ-પર્યાય કીધા હતા એને અહીં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ કીધા. એ ગુણ ત્રિકાળ જેમાં જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ એ સહભૂત સાથે રહેનારા ત્રિકાળ છે. એની વર્તમાન દશામાં એના ગુણની અવસ્થારૂપ દશાનું ઉત્પન્ન થવું એ પોતાનો સ્વભાવ છે. પોતાથી તે ગુણની પર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે. પરને લઈને ઉત્પન્ન થતું નથી એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? આત્મા પોતાની પર્યાય એટલે અવસ્થામાં ગુણ જે ત્રિકાળ છે એમાંથી પર્યાયપણે પોતે જ અવસ્થાપણે ક્ષણે ક્ષણે ઊપજે છે.

'નવીન અર્થપર્યાય અને વ્યંજનપર્યાયનું ઊપજવું તે ઉત્પાદ,...' એની વ્યાખ્યા કરી છે. નવી નવી અવસ્થા જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિની અવસ્થા નવી નવી થવી અને વ્યંજન પર્યાય એટલે એમાં આકૃતિની અવસ્થા નવી નવી થવી. આકાર-અસંખ્ય પ્રદેશી અરૂપી શરીરથી ભિન્ન પોતાની આકૃતિ છે. એવી આકૃતિની અવસ્થાનું અને બીજા અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોની સમયે સમયે ઉપજવાની દશા ઊપજે તેને ઉત્પાદ કહે છે. આ બીડી, મકાનનો ઉત્પાદ કરી શકતો નથી એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચયે ન કરી શકે.

ઉત્તર :- વ્યવહારે પણ કરી શકતો નથી. સમજાણું કાંઈ? એની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન કરી શકે છે. એની વર્તમાન દશામાં તેની દશા-અવસ્થા વિકારી કે અવિકારીપણે ઊપજવાનું

કરી શકે. બીજાનું કાંઈ કરી શકે નહિ અને બીજાને લઈને અહીં દશા ઉત્પન્ન થાય એમ આત્મામાં, વસ્તુમાં એમ નથી. કહો! સમજાણું આમાં?

‘પૂર્વ પર્યાયનો નાશ થવો...’ અને એ આત્મામાં જે વર્તમાન અવસ્થા થઈ એને પછીની અવસ્થાની અપેક્ષાએ પહેલાની અવસ્થાને પૂર્વ કહીએ. એ પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય નાશ થવો એને વ્યય કહીએ. સોનાનો દાખલો આપશે. નવી અવસ્થાનું, અનંત ગુણરૂપી જે ભાવ તેની અવસ્થાનું નવું થવું, ગુણની અવસ્થા કે આકૃતિની અવસ્થા એને ગુણની અવસ્થાને અર્થપર્યાય કહીએ ને આકૃતિની પર્યાયને વ્યંજનપર્યાય કહીએ. એનાથી ઊપજેલી અવસ્થા એ પૂર્વ પર્યાય કહી. પછીની અવસ્થાની અપેક્ષાએ તેનો ન્યાં નાશ થાય છે. ‘પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય અને ગુણની અપેક્ષાએ...’ અને ગુણ જે છે જ્ઞાન, દર્શન આદિ એ તો કાયમ શાશ્વત રહે છે અને દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ-ગુણનો પિંડ એ વસ્તુ પણ ધ્રુવ રહે છે. ‘અથવા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શાશ્વતપણું તેને ધ્રોવ્ય કહીએ.’ કહો! સમજાણું કાંઈ?

‘જેમ સોનું કુંડળ પર્યાયથી ઊપજે છે,...’ સોનાની લગડી હોય આમ, એ કુંડળની અવસ્થાથી ઊપજે. કુંડળ. ‘કંકણ પર્યાયથી વિણસે છે,...’ અને કડાની અવસ્થાથી નાશ થાય. પહેલી કડાની અવસ્થા હોય-કડુ, એની અવસ્થાનો નાશ થઈને કુંડળની અવસ્થા થાય. તો કડાની અવસ્થાનો વ્યય, અભાવ, કુંડળની અવસ્થાનો ઉત્પાદ અને ‘પીળાશ વગેરેની અપેક્ષાએ...’ અને એ સોનામાં પીળાશ, ચીકાશ, વજન, ગુણની અપેક્ષાએ અથવા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ‘સોનાપણાની અપેક્ષાએ સર્વ અવસ્થાઓમાં શાશ્વતતા છે.’ એ પીળાશ, ચીકાશ, વજન અથવા સોનું એ કુંડળ અવસ્થાનું ઊપજવું ને કડા અવસ્થાનો અભાવ (થાય) એમાં પીળાશ, વજન આદિ શક્તિઓ તો કાયમ છે અને શક્તિનો ધરનાર દ્રવ્ય પણ કાયમ છે. કહો! સમજાણું આમાં?

‘આ વિશેષણથી આત્માનું અસ્તિત્વ પ્રગટ કર્યું.’ આત્મા સત્ સત્ કીધું ને? સત્ ઉત્પાદવ્યયધ્રુવયુક્તમ સત્ એમ સિદ્ધ કરી નાખ્યું. ઉત્પાદવ્યયધ્રુવયુક્તમ સત્, સત્ એટલે છે. અસ્તિત્વ સિદ્ધ કર્યું, આ આત્મા, એક એક આત્મા, હોં! ભિન્ન ભિન્ન આત્મા. આત્માનું અસ્તિત્વ સત્પણું-હોવાપણું સિદ્ધ કર્યું. કઈ રીતે હોવાપણું (છે)? કે અનંત ગુણનું હોવાપણું અને એનું એકરૂપ દ્રવ્યનું હોવાપણું એ ધ્રુવ, પણ એની નવી નવી અવસ્થા થવી તે ઉત્પાદ, પૂર્વની અવસ્થાનો વ્યય, એ ઉત્પાદ, વ્યય ને ધ્રુવ એમ ત્રણ મળીને એનું સત્, એનું અસ્તિત્વ-આત્માનું હોવાપણું સિદ્ધ કર્યું. આ રીતે આત્મા છે. કહો! સમજાણું આમાં? ‘ધીરૂભાઈ’! ઝીણી વાતું છે, હોં! આ તમારા બધા સાહિત્ય-જાહિત્ય બધાથી મૂંડાવાથી બીજી વાત છે. એય...!

અહીં તો આત્માની વાત ચાલે છે, છે તો બધા પદાર્થ આવા, હોં! દરેક વસ્તુ જે અનંત છે એ પોતે હોવાપણે છે. એ હોવાપણાના દરેક વસ્તુમાં ત્રણ પ્રકાર. વસ્તુપણે હોવાપણું,

એની શક્તિઓ જે કાયમ રહેનારી તેના પણ હોવાપણું અને તે શક્તિઓની સમયે સમયે નવી અવસ્થાપણે ઊપજવું એ હોવાપણું અને જૂની અવસ્થાએ વ્યય થવું એ પણ એનું હોવાપણું છે. ‘શશીભાઈ’! આ નિશાળ બીજી જાતની છે. આહાહા...! કહો! સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન આત્મા એક એક ભિન્ન, એવા અનંત આત્માઓ અને એથી અનંતગુણા રજકણો પોઈન્ટ-પરમાણુ, ધૂળ-માટી જેને છેલ્લો ટુકડો, જેને પરમાણુ કહીએ. પરમાણુ તો ઘણા પ્રકારને પરમાણુ કહેવાય છે પણ અહીં પુદ્ગલના છેલ્લા ટૂકડાને પરમાણુ કહે છે. એવા પુદ્ગલ પરમાણુ એવા અનંતા રજકણો છે એ દરેક રજકણમાં અને દરેક આત્મામાં હોવાપણે એ પદાર્થ છે તો હોવાપણે છે એનું શું સ્વરૂપ? કે, તેના દ્રવ્ય નામ પદાર્થપણે હોવું, એની શક્તિઓ એટલે ગુણો સ્વભાવપણે હોવું અને એની નવી નવી અવસ્થાપણે ઊપજવું અને પૂર્વની અવસ્થાનું બદલવું તે રીતે એનું અનંત દ્રવ્યનું હોવાપણું પોતા વડે તે ટકી રહ્યા છે. સમજાણું કાંઈ? ‘આ વિશેષણથી આત્માનું અસ્તિત્વ...’ એટલે સત્ ‘પ્રગટ કર્યું.’ સત્ એ છે અને હોવાપણું, અસ્તિત્વ-હોવાપણું પ્રગટ કર્યું. કહો! સમજાણું આમાં?

એ આત્મા... કહે છે કે, ‘આવા ચૈતન્ય પુરુષને અશુદ્ધતા કઈ રીતે થઈ જેથી એને પોતાના અર્થની સિદ્ધિ કરવી પડે?’ પોતાના પ્રયોજનની સિદ્ધિ કરવી પડે તો એનો અર્થ ઈ કે એને અશુદ્ધતા ત્યાં વર્તે છે તો એ અશુદ્ધતા ટાળીને શુદ્ધતા પ્રગટ કરવી એ એની પ્રયોજનની સિદ્ધિ. શું કહ્યું? ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ તો પુરુષ એવો જે આત્મા, એનો અર્થ નામ પ્રયોજન, તો પ્રયોજન તો એને સુખનું પ્રયોજન છે. સુખની સિદ્ધિ થવી, સુખની પ્રાપ્તિ થવી. સુખની પ્રાપ્તિ થવી એવો જે પુરુષ એટલે આત્મા એની અર્થની સિદ્ધિ એ શું કરવા કરવી પડે છે? કેમકે જ્યારે એનામાં અશુદ્ધતા હોય, દુઃખરૂપ દશા હોય તો તેને પ્રયોજનની સિદ્ધિ કરવી પડે. તો દુઃખરૂપ દશા છે કેમ? સમજાણું કાંઈ? ક્યાં ગયા? ‘રસિકભાઈ’ આવ્યા છે કે નહિ? કહો! સમજાણું આમાં?

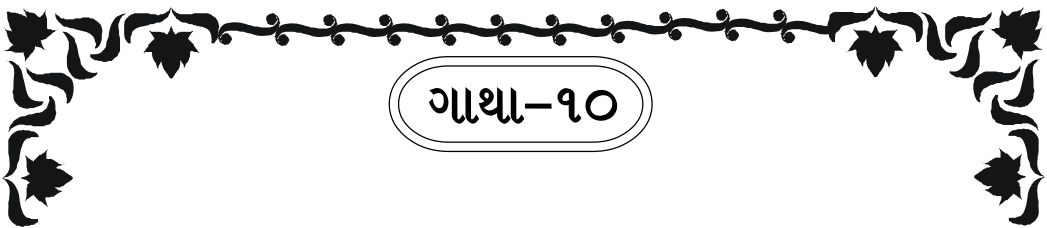
કહે છે કે, એવો જે આ પુરુષ એટલે આત્મા હોવાપણે આ રીતે છે કે જે વસ્તુ તરીકે પદાર્થ છે અને વસ્તુ છે તો એની શક્તિઓ પણ હોય. સાકર વસ્તુ છે તો એની સફેદાઈ, મીઠાશ આદિ એની શક્તિઓ-ગુણ પણ હોય અને ગુણ છે તો તે આત્માના ગુણ કેટલા દ્રવ્યના? એક વસ્તુ છે વસ્તુ તરીકે, એની શક્તિઓ એટલે ગુણ એટલે વસ્તુ જેમ કાયમ રહેનારી છે એમ એના ગુણ કાયમ રહેનારા છે એ અનંત છે. પણ તેની વર્તમાન દશાનું ઊપજવું, એક એક સમયની અવસ્થાનું નવું થવું, જૂની અવસ્થાનું જવું એની સ્થિતિ એક સમયની છે. એ રીતે દરેક દ્રવ્ય ટકી રહ્યા છે, હોવાપણે રહ્યા છે. એમ આત્મા પણ એ રીતે હોવાપણે રહ્યો છે. પણ એ રીતે હોવાપણું હોવા છતાં એને અશુદ્ધતા કઈ રીતે થઈ? શું કહે છે? કે એને કાંઈ સુખના ઉપાયો માટે સિદ્ધિ કરવાનો ઉપાય કરવો પડે, તો એનો અર્થ ઈ થયો કે એને વર્તમાનમાં સુખના પ્રયોજનની સિદ્ધિ નથી.

જગતને તો સુખ માટે તાલાવેલી છે ને? સુખ મેળવવું... સુખ મેળવવું... સુખ મેળવવું... ત્યારે સુખ મેળવવું અને સુખનો ઉપાય. હવે સુખ મેળવવું (છે) ત્યારે એનો અર્થ ઇ છે કે એની પાસે સુખ નથી. જો એની દશામાં સુખ હોય તો સુખ મેળવવું એમ બને નહિ. તો એની દશામાં અસુખ છે એટલે દુઃખ છે એટલે કે અશુદ્ધતા છે એટલે કે મલિનતા છે, એ મલિનતા કઈ રીતે થઈ? ‘ખોડીદાસભાઈ’! સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન આત્મા જ્યારે આવો ગુણ, શક્તિ ને પર્યાય સહિત છે અને ઊપજવા, બદલવા ને ધ્રુવ એનું અસ્તિત્વ છે તો એવા આત્માને પ્રયોજન માટે પ્રયત્નની સિદ્ધિ કરવી, પ્રયત્નથી પ્રયોજનની-સુખની સિદ્ધિ કરવી તો એનો અર્થ એ થયો કે, એને અશુદ્ધતા છે એટલે કે દુઃખ છે, એટલે કે આકુળતા છે તો એ આકુળતા ઉત્પન્ન થઈ કેમ કે જેથી તેને ટાળીને સુખની શાંતિનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવું પડે છે? બરાબર છે? આ નિર્ધનતા આવી કેમ કે જેથી નિર્ધનતા ટાળીને સધનતા કરવી પડે? સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- બરાબર હૈ.

ઉત્તર :- બરાબર છે? આખો દિ’ બિચારા તરફડીયા મારે છે કે નહિ? આમ કરું તો આમ કરીએ સુખ થાય, આમ કરીએ સુખ થાય, આમ કરીએ ઠીક થાય, ઠીક થાય. ઠીક કહો! સુખ કહો! હિત કહો! પ્રયોજન કહો. આમ કરીશ આમ (ઠીક થશે). તો પ્રયોજન કરવા મથે છે પણ એ પ્રયોજન શું કરવું છે એની એને ખબર નથી. અને પ્રયોજન સિદ્ધ કરવું છે તો એ શું કરવા કરવું છે? કે, ભાઈ! અંદર મલિનતા છે, અશુદ્ધતા છે, દુઃખ છે, આકુળતા છે. એની દશામાં આકુળતા છે. એનું ઊપજવું અને વ્યય થવું એ આકુળતાપણે ઊપજે છે ને આકુળતાપણાથી વ્યય પામે છે. એવા આત્માને અનાદિથી આકુળતા એની દશામાં છે. તે કઈ રીતે છે? એમ પ્રશ્ન કર્યો છે. ‘જેથી એને પોતાના અર્થની સિદ્ધિ કરવી પડે?’ કે, જે દુઃખરૂપ દશા કેમ છે કે જેથી એને સુખના પ્રયોજનની સિદ્ધિ કરવી પડે? ‘તેનો ઉત્તર આગળ કહે છે-’ ૧૦ મી (ગાથા).

પ્રશ્ન :- આવા ચૈતન્ય પુરુષને અશુદ્ધતા કઈ રીતે થઈ જેથી એને પોતાના અર્થની સિદ્ધિ કરવી પડે? તેનો ઉત્તર આગળ કહે છે -

परिणममानो नित्यं ज्ञानविवर्तैरनादिसन्तत्या ।

परिणामानां स्वेषां स भवति कर्ता च भोक्ता च ॥१०॥

અન્વયાર્થ :- [સઃ] તે ચૈતન્ય આત્મા [અનાદિસન્તત્યા] અનાદિની પરિપાટીથી [નિત્યં] નિરંતર [જ્ઞાનવિવર્તેઃ] જ્ઞાનાદિ ગુણોના વિકારરૂપ રાગાદિ પરિણામોથી [પરિણમમાનઃ] પરિણમતો થકો [સ્વેષાં] પોતાના [પરિણામાનાં] રાગાદિ પરિણામોનો [કર્તા ચ ભોક્તા ચ] કર્તા અને ભોક્તા પણ [ભવતિ] થાય છે.

ટીકા :- ‘અનાદિસન્તત્યા નિત્યં જ્ઞાનવિવર્તેઃ પરિણમમાનઃ સ્વેષાં પરિણામાનાં કર્તા ચ ભોક્તા ચ ભવતિ’ - તે ચૈતન્ય પુરુષ અનાદિની પરિપાટીથી સદા જ્ઞાન ચારિત્રરહિત જે રાગાદિ પરિણામ તે વડે પરિણમતો થકો પોતાના જે રાગાદિ પરિણામ થયા તેનો એ કર્તા પણ છે અને ભોક્તા પણ છે.

ભાવાર્થ :- આ આત્માને નવી અશુદ્ધતા થઈ નથી. અનાદિકાલથી સંતાનરૂપે દ્રવ્યકર્મથી રાગાદિ થાય છે. રાગાદિથી વળી દ્રવ્યકર્મનો બંધ થાય છે. સુવર્ણકીટિકા જેમ અનાદિ સંબંધ છે. તે સંબંધથી પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવની ખબર જ નથી તેથી ઉદયાગત કર્મપર્યાયમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટભાવ વડે રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ પરિણમ્યો છે. જોકે આ પરિણામોને દ્રવ્યકર્મનું કારણ છે તોપણ એ પરિણામ ચેતનામય છે. તેમાં આ પરિણામનો વ્યાપ્યવ્યાપક ભાવથી આત્મા જ કર્તા છે.

ભાવ્યભાવકભાવથી આત્મા જ ભોક્તા છે, વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ એટલે શું તે કહીએ છીએ. જે નિયમથી સહચારી હોય તેને વ્યાપ્તિ કહે છે. જેમ ધૂમાડા અને અગ્નિમાં સહચારીપણું છે. જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ હોય અને અગ્નિ વિના ધૂમાડો ન હોય. તેમ રાગાદિભાવ અને આત્મામાં સહચારીપણું છે. જ્યાં રાગાદિ હોય ત્યાં આત્મા હોય જ. આત્મા વિના રાગાદિ ન હોય. આ વ્યાપ્તિક્રિયામાં જે કર્મ છે તેને વ્યાપ્ય કહીએ. આત્મા કર્તા છે તેને વ્યાપક કહીએ. આવી રીતે જ્યાં વ્યાપ્ય વ્યાપક સંબંધ હોય, ત્યાં કર્તાકર્મ સંબંધ સંભવે, બીજા સ્થાનમાં ન સંભવે. એ જ રીતે જે જે ભાવ અનુભવવા યોગ્ય હોય તેને ભાવ્ય કહીએ. અનુભવ કરનાર પદાર્થને ભાવક કહીએ. આવો ભાવ્યભાવકસંબંધ જ્યાં હોય ત્યાં ભોક્તાભોગ્યસંબંધ સંભવે, બીજો જગ્યાએ ન સંભવે. ૧૦.

ગાથા-૧૦ ઉપર પ્રવચન

परिणममानो नित्यं ज्ञानविवर्तैरनादिसन्तत्या ।

परिणामानां स्वेषां स भवति कर्ता च भोक्ता च ॥१०॥

અન્વયાર્થ :- ‘તે ચૈતન્ય આત્મા...’ છે ને અન્વયાર્થ? તે ભગવાન ચૈતન્ય આત્મા. આત્મા એ ચેતન અને ચૈતન્ય એનો જ્ઞાન, દર્શન આદિ સ્વભાવ ગુણ તે ચૈતન્ય. એ ચૈતન્ય આત્મા જાણનાર-દેખનાર સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... ‘એવો ચૈતન્ય તે આત્મા અનાદિની પરિપાટીથી નિરંતર...’ અનાદિથી. કોઈ દિ’ એ દશામાં શુદ્ધ હતો અને અશુદ્ધ નવો થયો એમ છે નહિ. અનાદિથી પહેલો દશામાં આનંદ હતો અને આનંદ હતો ને પછી દુઃખી થયો એમ છે નહિ.

‘અનાદિની પરિપાટીથી નિરંતર...’ એક સમય પણ જેને સુખની દશા અનાદિથી પ્રાપ્ત નથી. છે શું? કે, ‘નિરંતર જ્ઞાનાદિ ગુણોના વિકારરૂપ...’ જુઓ! ભાષા અહીં છે. મારે બીજું કહેવું છે ‘જ્ઞાનવિવર્તૈઃ’ શબ્દ પડ્યો છે ને? તો કોઈ એમ કહે, જ્ઞાનનું વળી વિપરીતપણું કેમ હોય? જ્ઞાન વિપરીતપણે પરિણમતું નથી, એ તો ઓછું હોય છે અને કાં એનો અભાવ હોય છે. સમજાય છે? ‘ખાણીયા’ (ચર્ચામાં) એ તકરાર લીધી છે. જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ તે રાગાદિ છે. જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ વળી રાગાદિ ક્યાંથી હોય? અહીં આ શબ્દ પડ્યો છે, જુઓ! આ તો હમણાં જ વાંચ્યું છે.

‘જ્ઞાનવિવર્તૈઃ’ જ્ઞાન શબ્દે ચૈતન્ય સ્વરૂપ આખા ગુણો બધા. ભગવાન આત્મા વસ્તુ તરીકે, શક્તિના પિંડ તરીકે અને એની જ્ઞાનાદિ અનંત શક્તિઓ જે છે તે ‘વિકારરૂપ...’ એની દશામાં ‘વિકારરૂપ રાગાદિ પરિણામોથી પરિણમતો થકો...’ અનાદિથી ભગવાન આત્મામાં એ અનંત જે ગુણો શક્તિ, સત્ત્વ, ત્રિકાળ છે એની વર્તમાન દશામાં અનાદિથી રાગ-દ્વેષ-વિકારની વાસનારૂપે પરિણમવું, પરિણમવું અનાદિનું છે. છે? પરિણમવું એટલે થવું. ‘વિકારરૂપ રાગાદિ પરિણામોથી પરિણમતો થકો...’ કર્તા સિદ્ધ કરે છે, કર્તા સિદ્ધ કરે છે. રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના વિકારરૂપે અનાદિથી પરિણમતો થકો. કર્તા થઈ કાર્ય કરતો થકો એમ કહે છે. કર્તા અને ભોક્તા સિદ્ધ કરે છે ને? સમજાણું કાંઈ? બીજું કરતો નથી, બીજાનું કર્યું નથી એણે, બીજાનું કરી શકતો પણ નથી. આ શું કીધું?

અનાદિથી પોતાના રાગ-દ્વેષના પરિણામપણે પરિણમતો થકો. વિકારપણે અનાદિથી કર્તા થઈને કાર્યરૂપે પરિણમતો થકો. આ બન્ને સિદ્ધ કર્યા. એણે અનાદિથી કરેલો છે વિકારનો

કર્તા થઈને વિકારરૂપે પરિણમ્યો, એ સિવાય એણે કાંઈ કર્યું નથી. પણ શેનું કરે? બીજા બધા પદાર્થ પોતાનું અસ્તિત્વ રાખી અને નવી નવી અવસ્થાપણે ઊપજે ને બદલે એ તો એનું પોતાનું સત્ છે. એના સત્માં આ હાથ નાખે કે હું તને બદલાવું. એ કેમ બદલી શકે? ‘ધીરુભાઈ’! બહુ ઝીણી વાત છે, ડોં! ન્યાયથી કહેવાતું નથી આ?

કોઈ પણ વસ્તુ છે એ છે એના ત્રણ અંશો છે. કોઈ પણ પદાર્થ હોય એના ત્રણ અંશો હોય. કેમ? કે, તે પોતે કાયમ રહે માટે ધ્રુવ અંશ હોય અને ક્ષણે ક્ષણે તેમાં બદલવું થાય છે માટે તેને ઉત્પાદ ને વ્યય અંશ હોય. એકરૂપ રહેતું નથી. એકરૂપ હોય તો આ પલટવું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. તો પલટવાના અંશોથી પણ સત્ છે અને ટકવાના અંશથી પણ સત્ છે. બીજા બધા પદાર્થો પણ પલટવાના અંશથી પોતે સત્ છે એને આ બીજો પલટાવે એ કેમ બને? તો તો એનું પલટવાનું સત્ છે એ ચાલ્યું જાય. સમજાય છે કાંઈ?

અનાદિની સંતતિ, સંતતિ એટલે પરિપાટી. નવી અશુદ્ધતા નથી થઈ, દશામાં નવી મલિનતા નથી થઈ. એ મલિનતા અનાદિની છે એની પર્યાયમાં. પર્યાય એટલે હાલત-દશામાં. એનાથી નિરંતર રાગાદિ, રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પો આદિ વિકાર એ (રૂપે) પરિણમતો થકો. એ રૂપે અવસ્થાને કરતો થકો. રાગ-દ્વેષના વિકારી પરિણામને અનાદિથી નિરંતર સમયનો આંતરો પડ્યા વિના નિરંતર પરિણમતો, કરતો થકો. સમજાણું કાંઈ? દુકાનનું, મકાનનું કાંઈ કર્યું નથી એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- એ સમજાય છે પણ કોને? કોને? એનો ઉત્પાદ કોનામાં થયો? સમજવાની પર્યાયનો ઉત્પાદ કોનામાં થયો? ઈ જ અહીં તો વાત ચાલે છે. કાંઈ નિમિત્તમાં ઉત્પાદ થયો કે નિમિત્તને લઈને થયો કે પોતાથી થયો? ખલાસ થઈ ગઈ વાત, ઊડી ગઈ બધી.

એક ક્ષણમાં પણ તે વસ્તુમાં તે ગુણોનું ઊપજવારૂપે પર્યાયનું હોવાપણું તે ક્ષણે છે કે નહિ? તો તે ક્ષણે ઉત્પાદ જે નવી અવસ્થા થાય એ એમાં થાય છે, એનાથી થાય છે કે બીજાથી થાય છે કે બીજામાં થાય છે? લોજીકથી, ન્યાયથી સમજવું પડશે કે નહિ એમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ જાય ક્યાં? જાય ક્યાં ને આવે ક્યાં? દરેક સમયમાં... એ છોકરાઓ અંદર આવો. ન્યાં વાતું કરશે, અંદર આવી જાઓ બધા. આ સાંભળવા જેવું છે, આ ઝોલા ખાવા જેવું નથી. શું કહે છે?

આ તો બહુ સાદી ભાષાથી આવે છે, એમાં કાંઈ કોઈ એવી (અઘરી ભાષા નથી). વસ્તુ જે છે ભગવાન આત્મા, એની શક્તિઓનો પિંડ તેને પદાર્થ કહીએ અને તેની અનેક શક્તિઓને ગુણ કહીએ. એની ક્ષણે ક્ષણે કંઈ પણ અવસ્થા ન થાય તો કાર્ય બદલે નહિ. એ નવી નવી અવસ્થા બદલે છે, તો કહે છે કે અનાદિની અવસ્થા રાગ-દ્વેષ ને પુણ્ય-

પાપના પરિણામપણે પરિણમતો તે બદલી રહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? કહો! બરાબર છે?

‘પોતાના રાગાદિ પરિણામોનો...’ જુઓ! એ અનાદિથી પોતામાં રાગ અને દ્વેષ, શુભ અને અશુભભાવ એવા વિકારપણે પર્યાય એટલે અવસ્થામાં નવી નવી અવસ્થાપણે ઊપજતો થકો જૂની અવસ્થાના બદલવાથી-વ્યયથી નવી નવી પણે થતો તેનો-તે વિકારનો કર્તા આત્મા થાય છે. કહો! બરાબર છે? ‘અને ભોક્તા પણ થાય છે.’ એ વિકારી પરિણામ જે રાગ અને દ્વેષના ઉત્પન્ન કરે છે એ પણે પરિણમે છે તે તેનું કાર્ય થયું અને તેનો કર્તા એ આત્મા છે અને એ વિકારીને ભોગવે છે, ભોગ્ય એ છે ને આત્મા ભોક્તા છે એ એનું ભોક્તા-ભોગ્ય વિકારી ભાવ છે. એણે અનાદિથી કર્યું હોય તો વિકારી પરિણામને સતત કરીને કર્તા થઈને વિકારનું કાર્ય કરે છે. ભોગવ્યો હોય તો અનાદિથી વિકારી પરિણામનો ભોક્તા થઈને ભોગ્ય-વિકારને ભોગ્ય બનાવ્યું છે. પરવસ્તુને ભોગ્ય બનાવ્યું છે ને પરવસ્તુ ભોગવે છે એ એની ચીજમાં ત્રણકાળમાં કોઈ દિ’ નથી. કહો! સમજાણું આમાં?

‘કર્તા અને ભોક્તા પણ થાય છે.’ ‘પરિણામાનાં’ પરિણમતો થકો. પરિણમતો થકો તો એકલો કર્તા થયો. તેથી કહે કે, ‘પરિણામાનાં કર્તા ચ ભોક્તા’ કર્તા ને ભોક્તા પણ થાય છે. એના અંતરમાં એની વિકારી દશા પરિણમે છે, થાય છે તેનો તે કર્તા છે. તે વિકારી દશા તે તેનું કર્મ નામ કાર્ય છે. એ વિકારી દશા તેનું ભોગ્ય છે, તેનો એ આત્મા ભોક્તા છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? એણે કોઈ દિ’ દાળ, ભાતને ભોગવ્યા નથી, એણે ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં કોઈ દિ’ સ્ત્રીને ભોગવી નથી કે મકાનને ભોગવ્યા નથી. શું ભોગવ્યું છે? એનું ભોગ્ય શું? ભોગવવાને લાયક શું? એ વિકારી ભાવ જે કરે છે તે તેનું ભોગ્ય છે. એનો ભોક્તા આત્મા. પરવસ્તુ ભોગવવાને લાયક, આત્મા ભોક્તા એ વસ્તુમાં છે નહિ. કહો! સમજાણું આમાં? એની ટીકા. આ તો મહાસિદ્ધાંતો છે, હોં! તમારા વકીલાતના કોર્ટના કાયદા બધા સમજવા જેવા છે. આ તો મહાસિદ્ધાંત છે.

ટીકા :- ‘તે ચૈતન્ય પુરુષ...’ તે આ ચૈતન્યપુરુષ અનાદિનો. ‘અનાદિની પરિપાટી...’ પરિપાટી-આમ એક પછી એક, એક પછી એક, એક પછી એક અનાદિથી. ‘સદા જ્ઞાન ચારિત્રરહિત...’ સદાય આત્માના જ્ઞાનની નિર્મળ પર્યાય અને શાંતિની સ્થિરતા, એનાથી અનાદિથી તે રહિત છે. આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન અને આત્માની શાંતિની સ્થિરતા એનાથી તે અનાદિથી રહિત છે. ‘જે રાગાદિ પરિણામ...’ એનાથી રહિત જે રાગાદિ પરિણામ. પુણ્ય ને પાપના પરિણામ ચાહે તો દયા, દાન, વ્રતના શુભભાવ હો તોપણ તે જ્ઞાનાદિ ને ચારિત્ર રહિત પરિણામ છે. કહો! બરાબર છે? છે એમાં? આત્મામાં દયા, દાન, ભક્તિ શુભરાગ થાઓ કે હિંસા, જૂઠું, ભોગનો અશુભરાગ થાઓ, એ રાગમાં જ્ઞાન ને શાંતિનો અભાવ છે. છે?

‘સદા જ્ઞાન ચારિત્રરહિત જે રાગાદિ પરિણામ...’ જેમાં સમ્યગ્જ્ઞાનની દશા નથી, જેમાં

સમ્યક્શાંતિની સ્થિરતા નથી એવા સ્થિરતા ને સમ્યક્જ્ઞાનના ભાવ રહિત પુણ્ય ને પાપના પરિણામ, ‘તે વડે પરિણમતો થકો...’ શુભ ને અશુભરાગ વડે થયો થકો, પરિણમતો થકો, કર્તા થઈને કર્મ-કાર્ય કરતો થકો. સમજાણું કાંઈ? ઇ કેવા પરિણામ છે? શુભ ને અશુભની દશા (કેવી છે?) કે, જ્ઞાન ને શાંતિથી રહિત છે. એમ કીધું? ચાહે તો શુભરાગ હો, ચાહે તો અશુભરાગપણે થાઓ પણ તેમાં જ્ઞાનનું જ્ઞાન સ્વભાવનું જ્ઞાનપણું આવ્યું નથી અને ચારિત્રનું શાંતિપણું એમાં નથી. આહા...!

કહે છે, ‘અનાદિની પરિપાટીથી સદા...’ કોઈ એક સમય એનો આત્માના જ્ઞાન ને શાંતિમાં આવ્યો નથી. અનાદિથી.... આ શું કહેવા માગે છે? આ અશુદ્ધતાએ પરિણમ્યો છે કેમ? સમજાણું? કે, જેથી એને અર્થની સિદ્ધિ કરવી પડે, જેથી એને સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો પડે. અનાદિથી એને પરિપાટી પાછી, એક પછી એક, એક પછી એક થઈ. સાંકળમાં એક પછી એક મકોડા હોય એમ એક પછી એક પરિપાટી. અને તે સદા અનાદિથી છે. જ્ઞાન અને ચારિત્ર (અર્થાત્) સ્વ સ્વરૂપનું સ્વસંવેદનજ્ઞાન અને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતારૂપ શાંતિ-ચારિત્ર, એના ભાવથી રહિત શુભ ને અશુભરાગથી થયો થકો, પરિણમતો થકો અનાદિ જીવ છે.

‘પોતાના જે રાગાદિ પરિણામ...’ પોતાના જે રાગાદિ પરિણામ, જુઓ! વિકારના પરિણામ શુભ-અશુભ થયા એ પોતાના છે, પોતાની દશામાં છે, કો’કના નથી. પોતાના જે રાગાદિ પર્યાય, શુભ ને અશુભ પર્યાય થયા તેનો તે કર્તા પણ થાય છે. એથી શું કીધું? પરિણમતો થકો. પરિણમતો થકો એ તો કાર્ય થયું. એટલે તેનો કર્તા પણ છે, એમ. પરિણમતો થકો એ તો કર્મ થયું અને પરિણમતો થકો તેનો એ કર્તા પણ છે. એનો કરનાર, રચનાર પણ એ આત્મા છે. સમજાણું કાંઈ? આ તો ‘વિદુષામ્’ લખ્યું હતું નહિ? પરમાગમમાંથી અમે આ ઉદ્ધૃત કરીશું. પંડિતો માટે આ પુસ્તક ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ છે. એવું ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘તેનો એ કર્તા પણ છે અને ભોક્તા પણ છે.’ એટલે શું કહ્યું? કે, ભગવાન આત્મા અનાદિની એની દશામાં પુણ્ય ને પાપના રાગાદિપણે પરિણમતો થયો થકો તેનો કર્તા પણ થાય છે અને એ વિકારી પરિણામનો તે આત્મા અનાદિથી ભોક્તા પણ થાય છે. બહુ વાત સીધી અને ટૂંકી કરી. સમજાણું કાંઈ? પરનો બિલકુલ કર્તા પણ નથી, આત્મા સિવાય શરીર, વાણી, બાયડી, છોકરા, કુટુંબ, દેશ એવા પરપદાર્થનો જરી કોઈ દિ’ એ રૂપે પરિણમ્યો નથી માટે તેનો કર્તા નથી. એનાપણે એ થયો નથી માટે તેનો એ ભોક્તા નથી.

કહો! દાળ, ભાત, શાક વખતે એ એના પર પરિણામપણે થાય છે કે એનો કર્તા થાય? એ તો પોતાના પરિણામપણે પરિણમે છે અને પરના પરિણામને ભોગવે છે તો પર પરિણામમાં પ્રવેશ કરે તો ભોગવે, તો પર પરિણામમાં પ્રવેશ એનો (છે નહિ). પોતાના

પરિણામમાં પોતે હરખ-શોક કરે, હરખ-શોક કરે અને એને ભોગવે, માને મૂઢ કે હું આ શરીરને ભોગવું છું, માંસને ભોગવું છું, લાડવાને ભોગવું છું. સમજાણું કાંઈ? ભારે વાત! આ કઈ જાતની વાત? આખો દિ' આ બધા સુધરેલાઓ મોટા મોટા હોશિયાર મોટા કેટલા કામ કરે! હુંગરાના હુંગરા તોડી નાખે, ફાડી નાખે, પાણીના બાંધ કરે મોટા. કરે છે નહિ? અહીં આપણે બંધ નથી? એકલ્યા. કાંઈ કરે નહિ, બાપુ! તને ખબર નથી, ભાઈ! તું ક્યાં ઊભો છો એ ક્યાં રહ્યો છો તું? એ ખબર છે એને? એ પરમાણુમાં રહ્યો છે? એ રહ્યો છે પોતાની ગુણ ને પર્યાય દશામાં.

મુમુક્ષુ :- બહાર નીકળતો નથી.

ઉત્તર :- બહાર નીકળી શકતો નથી તો રહ્યો છે ક્યાં? ઇ તો બતાવે છે કે, તારા મૂઢની મૂઢતા તો જો. તારામાં શું થાય છે એની તને ખબર નહિ અને બીજામાં થાય છે એની તને ખબર નહિ. આખા ગામનું કરે. સમજ્યા ને? પહેલું શરૂ કરવું ઘરથી, પછી કુટુંબનું, પછી નાતનું, પછી ગામનું, પછી આ માને ને પડ મોટી? પછી પ્રાંત ને પછી દેશ ને પછી વિશ્વનું. ઓહોહો..! શું કરે છે પણ તું? એક કોર કહે કે, વિશ્વ એટલે અનંત પદાર્થ છે એમ કહે અને વળી તું કહે કે, એક હું બીજા અનંત બીજાઓને કરું એ તારું અનંતપણું ભિન્ન રહ્યું ક્યાં? સમજાય છે કાંઈ? આહા..હા...! ભારે ભ્રમ અનાદિનો છે.

ભાવાર્થ :- ‘આ આત્માને નવી અશુદ્ધતા થઈ નથી.’ ઇ સિદ્ધ કરે છે. અનાદિની કીધું ને? ‘અનાદિસન્નત્યા’ એની દશામાં, હાલતમાં, પર્યાયમાં, વર્તમાન ભાવમાં મલિનતા, જે પુણ્ય-પાપ ને દુઃખની દશા છે એ નવી નથી થઈ, અનાદિની છે. આત્માને નવી અશુદ્ધતા થઈ નથી. અશુદ્ધતા છે કે નહિ? જો અશુદ્ધતા ન હોય તો એને સુખ માટે ઝાંવા ન હોય. તો તો સુખી જ હોય. તો કાંઈ કરવા તો માગે છે. કાંઈક દુઃખ ટાળવા માગે છે અને સુખ લેવા માગે છે, એવું તો સિદ્ધ થાય છે. એનો અર્થ કે, એની દશામાં દુઃખ છે, સુખ નથી. હવે એ દુઃખને ટાળવા માટે પ્રયત્ન કરે તો એનો અર્થ કે, એ દુઃખી છે વર્તમાન દશામાં. એ દુઃખી પરને લઈને નહિ. નિર્ધનતા એ દુઃખ નથી. આહાર-પાણીનો સંયોગ ન થવો એ દુઃખ નથી. એની દશામાં રાગ અને દ્વેષપણે થવું તે દુઃખ છે. સમજાણું કાંઈ?

હવે જ્યાં દુઃખ છે તેને ખબર નથી ને એને ટાળવા (માંગે છે). આ સંયોગ આવ્યા તે દુઃખ છે એને હડસેલો. એ હડસેલે દુઃખ મટશે? અને એ હડસેલે તારાથી દૂર થાય? પહેલો એમ છે, એમ છે, છે તેમ કહે છે. આમ માને છે કે, અમે આ પ્રતિકૂળતા છે. આહાર નથી મળતો, પાણી નથી મળતું, શરીરમાં રોગ છે. એ દુઃખ છે. એ વાત જ જૂઠી છે. એ તો જડની, પરની દશા છે. પરનો ઉત્પાદ, પરમાં થયેલો એ ઉત્પાદ તને ક્યાં દુઃખરૂપ ઉત્પન્ન કરાવે છે? તારો ઉત્પાદ દુઃખની દશા-આ ઠીક નહિ-એવો ઉત્પાદ તો તું ઊભો કરે છો. તારી દશામાં રાગ ને વિકારને ઉત્પન્ન કરીને દુઃખની દશા તે ઉત્પન્ન કરી છે.

તારામાં કરી છે, પરને લઈને નહિ, પરના કારણે નહિ, પરમાં નહિ. એકે તત્ત્વની ખબર ન મળે ને એમ ને એમ ચાલ્યો જાય છે, ગાંડાની જેમ. સમજાણું કાંઈ? ગાંડા સમજો છો? પાગલ. અમારે અહીંયા કાઠિયાવાડમાં ગાંડા કહે છે.

ભાવાર્થ :- ‘આ આત્માને નવી અશુદ્ધતા થઈ નથી.’ કેમ? કે એને પ્રયોજન સિદ્ધ કરવું છે, સુખી નથી એમ. અનાદિથી દુઃખી છે. બિચારો દુઃખી છે, અશુદ્ધતા કહો કે દુઃખ કહો. રાગ-દ્વેષના ભાવ કહો કે દુઃખ કહો. અને દુઃખ જો ન હોય તો અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદની મૂર્તિ આત્મા છે તો એને અતીન્દ્રિય આનંદનો વર્તમાન દશામાં આનંદની મજાનો અનુભવ હોવો જોઈએ. એ અતીન્દ્રિય સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ છે. સત્ ચિદ્ ને આનંદ, આનંદ અતીન્દ્રિય આનંદનો પિંડ છે. જો એની દશામાં દુઃખ ન હોય તો અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન પ્રત્યક્ષ દેખાવું જોઈએ, એ છે નહિ. અતીન્દ્રિય આનંદનો અભાવ તો ઇન્દ્રિયના તરફના દુઃખની દશાનો સદ્ભાવ. ‘શોભાલાલજી’! દુઃખ છે દુઃખ, કહે છે. આ પૈસાવાળા કરોડોપતિ પાંચ પાંચ, કો’ક ચાલીશ કરોડ. એય...! દુઃખી છે એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એને લઈને ક્યાં છે? એ તો ના પાડી. આહાહા...! સત્યની દૃષ્ટિ જુદી ને અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ જુદી. અબજો રૂપિયા આમ પડ્યા હોય તો એને લઈને અહીં સુખની કલ્પના છે? માને છે કે, હું સુખી છું. એ કલ્પના તો દુઃખ છે, દુઃખ છે, દુઃખ પોતે ઊભું કર્યું છે, શૂળ પોતે ઊભું કર્યું છે. આ ભારે, ભાઈ! કહો! સમજાણું આમાં? આમાં સમજાણું? આ કરીએ એમાં (સમજાણું)? એમ કહેવાય છે. પેલું તો... ભારે આ દુનિયાની, દુનિયાની નિશાળ જુદી, આ નિશાળ જુદી છે. સમજાય છે કાંઈ?

ભગવાન આત્મા વસ્તુ તરીકે સત્ છે, હોવાપણે છે તો એના હોવાપણાના કાયમમાં તો દુઃખ છે નહિ. એની વર્તમાન દશામાં અનાદિથી અશુદ્ધતા કહો! મલિનતા કહો! દુઃખ કહો! આકુળતા કહો! રાગ-દ્વેષભાવ કહો! એવી અશુદ્ધતા અનાદિથી એની દશામાં થઈ રહી છે. સમજાણું કાંઈ?

‘અનાદિકાળથી સંતાનરૂપે દ્રવ્યકર્મથી રાગાદિ થાય છે.’ હવે નિમિત્ત કીધું. રાગાદિ, રાગાદિ થાય છે એમાં નિમિત્ત કોણ છે? પૂર્વનું જડ કર્મ. એનું લક્ષ પર ઉપર જાય છે. આત્મા ઉપર જાય તો એ તો આનંદની મૂર્તિ છે. એટલે અનાદિનું એનું લક્ષ પર ઉપર જાય છે. પર કોણ? કે, એ જડકર્મ છે તે. ભલે એને ખબર ન હોય. સમજાણું? દ્રવ્યકર્મ, રાગાદિ. જડ કર્મ માટીના પરમાણુ પડ્યા છે. એ પણ એના ઉત્પાદથી થયેલા છે, હોં! એ રજકણો, પણ તેના લક્ષમાં જતાં અજ્ઞાનીને સ્વનું લક્ષ અનાદિથી છૂટ્યું છે એથી તેને પરના લક્ષે એટલે પરનું નિમિત્ત છે એમાં પોતાને રાગ-દ્વેષ પોતામાં થાય છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

‘રાગાદિથી વળી દ્રવ્યકર્મનો બંધ થાય છે.’ વળી જે રાગ ને દ્વેષ દુઃખરૂપ દશા કરે

છે એ નવા કર્મ બંધાય એમાં એ રાગ-દ્વેષ નિમિત્ત છે, નિમિત્ત છે. નવા જડ કર્મ, માટી બંધાય તેને આ રાગ-દ્વેષ નિમિત્ત છે અને એ રાગ-દ્વેષને પૂર્વના કર્મ તે નિમિત્ત છે. એમ અનાદિથી શુંબલા નિમિત્ત-નિમિત્ત ચાલી જાય છે. સમજાણું કાંઈ? ‘રાગાદિથી વળી દ્રવ્યકર્મનો બંધ થાય છે.’

‘સુવર્ણકીટિકા જેમ અનાદિ સંબંધ છે.’ દાખલો આપે છે. સોનું અને પત્થર ખાણમાં હોય છે ને? પત્થર અને સોનાની... સોનાના પથરા નીકળે છે ને? એ સોનું ને માટી બે અનાદિના ભેગા જ છે. ‘તે સંબંધથી પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવની ખબર જ નથી...’ સુવર્ણ ને કીટિકા જેમ આત્માને એને કર્મને... કર્મ એટલે જડ સત્તા, આત્મા સોનું. એ સોનાને ને પત્થરાને એક ખાણમાં હોય છે ને પથરા? પછી લાવે છે ને? ‘મુંબઈ’ માં મોટા કારખાના હોય ને? સોનું જુદું પાડે ને પત્થર જુદા પડી જાય. અનાદિ ખાણમાં જેમ સોનું અને પત્થર એક સંબંધે દેખાય જોડે છે એમ આત્મા અનાદિથી પોતાના વિકારભાવને કરે એમાં જડકર્મનો સંયોગ સંબંધ છે.

‘તે સંબંધથી પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવની ખબર જ નથી...’ અનાદિનો પરના સંબંધના લક્ષે ગયો છે તેથી સ્વ સ્વભાવમાં સમવાય સંબંધમાં આનંદની સાથે મારે આત્માને સંબંધ છે એવા જ્ઞાન સ્વભાવની એને ખબર નથી. હું એક જાણનાર ચૈતન્યમૂર્તિ છું, જ્ઞાયક ચૈતન્ય-સૂર્ય છું. જાણવાના અસ્તિત્વવાળો જે ગુણ છે તે ચૈતન્ય સૂર્ય સ્વભાવ છે. એવા જ્ઞાન સ્વભાવની અનાદિથી પરના સંબંધના લક્ષે જોડાયેલો, સોનું જેમ કીટિકા અને પત્થર સાથે જોડાયેલું (છે) તેને જુદા સોનાની ખબર નથી. એમ આને પોતાના સ્વરૂપની, પરના સંબંધના લક્ષે અનાદિથી રાગમાં (પરિણમતો) થકો, વિકારપણે થયો થકો તેને જ્ઞાનસ્વરૂપ-ચૈતન્ય સ્વરૂપની એને અનાદિથી ખબર નથી.

‘તેથી ઉદયાગત કર્મપર્યાયમાં...’ તેથી જે કંઈ કર્મની દશામાં ઉદય આવે તેમાં, ‘ઈષ્ટ-અનિષ્ટભાવ વડે...’ આ ઠીક-અઠીક એવા ભાવ વડે, ‘રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ પરિણમ્યો છે.’ બાહ્ય પદાર્થ મળે એમાં આ ઠીક છે, આ અઠીક છે એમ પરના સાવધાનીમાં રાગ-દ્વેષપણે પરિણમ્યો, થયો (છે). પરિણમ્યો એટલે થયો. ઉદયાગત કર્મ દશામાં, કર્મની અવસ્થામાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ-આ ઠીક ને અઠીક (કરે છે). શરીર સુંદર તો ઠીક, રોગ અઠીક. બહારની પ્રતિકૂળતા અઠીક, અનુકૂળતા ઠીક એવી કલ્પનામાં અજ્ઞાની અનાદિથી ‘ઈષ્ટ-અનિષ્ટભાવ વડે રાગ-દ્વેષ ને મોહરૂપ પરિણમ્યો છે.’ પરના સાવધાનીમાં ગયો, પોતાના સ્વરૂપની સાવધાનીને અનાદિથી ચુકેલો, પોતાના શુદ્ધ આનંદ સ્વરૂપની સાવધાનીથી અનાદિથી ચુકેલો પરના લક્ષમાં સાવધાનીમાં ગયેલો અનાદિથી રાગ અને દ્વેષ અને મોહપણે થઈ રહ્યો છે. સમજાય એવું છે, હોં! આમાં નથી સમજાય એવું નથી. આ કાંઈ બહુ ઝીણું નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘જોકે આ પરિણામોને...’ જે કાંઈ પોતે રાગ અને દ્વેષ, પુણ્ય ને પાપ મલિન અશુદ્ધતારૂપ

ભાવ (થાય છે) એને દ્રવ્યકર્મનું નિમિત્ત છે. જડકર્મનું ‘કારણ છે...’ કારણ એટલે નિમિત્ત કારણ, હોં! પૂર્વનું કર્મ નિમિત્ત છે. અહીં પોતે કરે છે તો એને નિમિત્ત કહેવાય છે. ‘તોપણ એ પરિણામ ચેતનામય છે.’ રાગ ને દ્વેષ, પુણ્ય ને પાપ ને વિકલ્પની લાગણીઓ એ ચેતનાની દશામાં અસ્તિત્વમાં છે. માટે તેને ચેતનામય કીધી છે. એ કાંઈ જડ રજકણમય નથી એ દશા. સમજાણું? ચિદ્વાભાસ. રાગ અને દ્વેષ, દયા, દાન, વ્રત, કામ, ક્રોધના પરિણામ એ બધા વિકાર છે. એ વિકાર ચેતનામય છે. ચેતના તેમાં ચેતાય ગયેલી છે. રાગ-દ્વેષમાં એકાગ્ર ચેતના થાય છે, એ ચેતનાની દશા છે, જડની નથી, માટીની નથી, કર્મની નથી.

‘તેમાં આ પરિણામનો વ્યાપ્યવ્યાપક ભાવથી આત્મા જ કર્તા છે.’ લ્યો! એ ‘પરિણામનો વ્યાપ્યવ્યાપક ભાવથી...’ વિકારી પરિણામ જે થયા, શુભ-અશુભ રાગાદિ થયા, અશુભ મલિન પર્યાય થઈ તેના પરિણામોમાં વ્યાપ્યવ્યાપક (એટલે) પરિણામ તે વ્યાપ્ય અને આત્મા વ્યાપક, એવો વ્યાપ્યવ્યાપક સંબંધ વિકારના પરિણામ સાથે આત્માને છે, પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. જુઓ! કર્મનું કારણ કહ્યું હતું પણ એની સાથે વ્યાપ્યવ્યાપક સંબંધ નથી. કર્મ તે વ્યાપક નામ કરનાર અને વિકારી પરિણામ તેનું વ્યાપ્ય નામ કર્મ, એમ નથી. આત્મા તે વિકારી પરિણામનો વ્યાપક નામ કરનાર અને વ્યાપ્ય નામ એનું કામ એ આત્માનું છે, જડકર્મનું નથી. સમજાણું કાંઈ?

અશુદ્ધતા આ રીતે ઊભી કરેલી તે છે, એમ કીધું છે. ત્રણ બોલ લેશે. વ્યાપ્ય, વ્યાપ્તિ અને વ્યાપક-ત્રણ બોલ લેશે. બે બોલ લીધા પણ હવે સમજાવવું છે ક્રિયાને. વ્યપ્તિ-ક્રિયા. શું કહે છે? કે, આ આત્મા વર્તમાન દશામાં, હાલતમાં... પર્યાય કહો! હાલત કહો! અવસ્થા કહો-અનાદિથી રાગ અને દ્વેષના વિકારી પર્યાયપણે પરિણમતો વ્યાપ્યવ્યાપકનો એની સાથે સંબંધ છે. એ પરિણામ છે તે વ્યાપ્ય એટલે થયેલા કાર્ય છે (અને) આત્મા તેનો રચનારો માટે તેનો વ્યાપક, કર્તા છે. સમજાણું કાંઈ? કર્મ તેનો વ્યાપક કર્તા અને વિકારી પરિણામ તેનું વ્યાપ્ય, કર્મ એટલે કાર્ય, એમ નથી. ભારે વાત, ભાઈ! ભાષા નવી જાતની. કોઈ દિ’ એની નિશાળમાં ન આવ્યું હોય, ભણ્યો હોય એમાં ન આવ્યું હોય, એલ. એલ. બી. ભણ્યો પૂછડા તો એમાં આ આવ્યું ન હોય, લ્યો! વકીલાતમાં આવું આવ્યું ન હોય.

અરે...! આત્માની સ્થિતિ શું થઈ રહી છે એની એને ખબર નથી. અને પરમાં પણ તેને લઈને શું થઈ રહ્યું છે એની એને ખબર નથી. જે ક્ષણે જે ત્યાં ઊભો હોય ત્યાં બીજા પદાર્થમાં એનાથી અન્યમાં કાંઈક પલટીને ક્રિયા થતી હોય એ કેને લઈને થાય એની એને ખબર નથી. તેમ એ વખતે મને રાગાદિ થાય એ કોને લઈને થાય? એને લઈને થાય કે મારા વ્યાપ્યવ્યાપકને લઈને થાય એની એને ખબર નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘આ પરિણામનો વ્યાપ્ય...’ એટલે અવસ્થા, ‘વ્યાપક...’ એટલે પદાર્થ, કાયમ રહેનાર. કાયમ રહેનારને વ્યાપક કહીએ અને વર્તમાન થતી નવી અવસ્થાને વ્યાપ્ય, કામ કહીએ.

એ કામનો કર્તા આત્મા છે. આત્મા કર્તા ને એ કામ એમ સંબંધ છે. પણ પરદ્રવ્ય કર્તા ને આ કામ એમ સંબંધ છે નહિ.

તેમ પરદ્રવ્ય વસ્તુ છે તેનું વ્યાપક તે પરવસ્તુ છે, એની વર્તમાન દશા તેનું વ્યાપ્ય છે. એ વ્યાપ્ય ને વ્યાપક સંબંધ એના દ્રવ્યનો એની સાથે છે. એ દ્રવ્યનું વ્યાપ્ય--કામ આત્મા વ્યાપક કર્તા થઈને કરે એવો આત્મા અને પરમાં સંબંધ ત્રણકાળમાં છે નહિ. ભારે વાત, ભાઈ! બીડી વાળનારા બીડીની ઉપર શું કરે? મોઢા.. મોઢા. ટીમરુંના આ શું કહેવાય? આપટો. આપટો હોય છે ને? આપટા નથી કહેતા? બીડીના પાંદડાં. પત્તાને શું કહે છે? આપટાના પત્તા અને ટીમરુંના પત્તા, બે પ્રકારના આવે છે ને? નથી આવતું? આપટાના નાના નાના પાંદડા (હોય છે). ન્યાં અમારી દુકાને બહુ થાતું ને! મોટો વેપાર હતો. ‘કુંવરજીભાઈ’ ને મોટો વેપાર. ‘ઉમારાળા’ થી મંગાવતા. લાખો બીડી.. લાખો બીડી. પહેલા (હતું), હવે બીજો ધંધો થઈ ગયો, બીડી કાઢી નાખી. આપટાના આવડા આવડા નાના પાંદડો હોય ને? એ આપટા કહેવાય, પેલા ટીમરું (કહેવાય). ટીમરુંના તો એક જ પાંદડાની બીડી થાય, આપટામાં તો બે, ત્રણ પાંદડા જોઈએ. નાના, નાના હોય ને? એને ભેગા કરીને ... કહે છે કે, એ કાર્ય તારું નથી એમ કહે છે. કેમકે એ પરમાણુ અસ્તિ છે, છે. છે કે નહિ? છે એ દેખાય કે ન હોય એ દેખાય? છે. તો છે એ અસ્તિ છે કે નાસ્તિ? અસ્તિ છે. તો અસ્તિમાં ત્રણ અંશ છે. એના પરમાણુમાં રજકણનું ટકવું, નવી અવસ્થાનું થવું, જૂનીનું જવું. એવી નવી અવસ્થાનું થવું એવું જે વ્યાપ્ય એની સાથે એના રજકણો વ્યાપક છે, આત્મા એની અવસ્થાને વ્યાપ્ય કરે એવો આત્મામાં કાંઈ સંબંધ છે નહિ. આજે દાખલામાં શેઠની બીડી આવી. કહો! સમજાણું કાંઈ? દર વખતે બીજા દાખલા આપીએ છીએ. એ તો કર્તા સિદ્ધ કર્યો. પછી વ્યાપ્યવ્યાપકની વ્યાખ્યા કરશે.

‘ભાવ્યભાવકભાવથી આત્મા જ ભોક્તા છે...’ કર્તા-ભોક્તા શબ્દ છે ને પાઠમાં? એને સિદ્ધ કરે છે. ભગવાન આત્મા પોતાની વર્તમાન દશામાં જે અનાદિથી રાગ અને દ્વેષ જે અશુદ્ધતા કરે છે એ અશુદ્ધતા તેનું વ્યાપ્ય એટલે કામ અને આત્મા તેનો વ્યાપક એટલે કર્તા. એમ આત્મા જ પોતાના પરિણામનો ભોગ્ય, આત્મા એનો ભોક્તા. ભાવ્ય એટલે વિકારી પરિણામ તે ભાવ્ય છે, ભોગવવાને લાયક છે. ભાવક તે આત્મા તે ભોગવવાને લાયક ભોક્તા છે, ભાવ્યભાવકભાવ. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

ભાવ્ય નામ ભોગવવા લાયક પરિણામ, ભાવક ભોગવનારો, એવો જે ભાવ-ભાવ્યભાવકભાવથી આત્મા પોતે પોતાના વિકારી પરિણામનો ભોક્તા છે. બીજા પરિણામની બીજી દશાને આત્માને ભોગવી શકતો નથી. તેમ પોતાની પર્યાયને બીજો ભોગવે એમ બનતું નથી, એમ બીજાની દશાને આ ભોગવે એમ બનતું નથી કેમકે બન્નેના સત્ત્વનું અસ્તિત્વ ભિન્ન ભિન્ન રહેલું છે. સમજાણું કાંઈ? કહો! ‘ધીરુભાઈ’! આ કહે છે, ગામનું કાંઈ કરી

ગાથા - ૧૦

૧૭૭

શક્તો નથી. ... એમ કહે છે. આ પુસ્તક-બુસ્તક તો હરામ બનાવતો હોય તો આત્મા. એ રજકણની પર્યાય લકવા થાય એવી છે. ઘણી એને પ્રેરણા કરે, શેની ચાલે? એ તો એને ચાલવું હોય તો ચાલે, તારાથી કાંઈ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ એટલે શું એની પછી વાત કરશે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)